

Henk Oosterling

— Boom —

WAAR GEEN WIL IS, IS EEN WEG

DOENDENKEN TUSSEN
EUROPA EN JAPAN

'Niet vaak lees je een boek van een Nederlandse filosoof waarvan de toon
zo persoonlijk is en de inhoud zo relevant voor deze tijd' – *TROUW*

Waar geen wil is, is een weg; doendenken tussen Europa en Japan van Henk Oosterling. Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2016

Terwijl in het Westen het ego versterkt wordt door kritisch denken en autonoom handelen, voortkomend uit de hang naar vrijheid en de wil tot ontwikkeling, wordt in het Oosten de begeerte of wil juist gezien als oorzaak van het lijden en wordt het ego vernietigd. Niet het individu, maar de groep is het ethische imperatief.

In het boek wordt een poging gedaan om een toekomstperspectief te schetsen, waarin de daadkracht van de oosterse krijgskunst en de denkkraft van de westerse zelfreflectie elkaar versterken. Want dat is volgens Henk Oosterling nodig, omdat onze verkrampde identiteitsdrang in een gedigitaliseerde netwerksamenleving leidt tot suïcidale en zelfvernietigende consumptiedrift en een systematische onverschilligheid ten aanzien van het lijden van anderen. Cynisme en onverschilligheid moeten worden ingeleverd voor productieve betrokkenheid, interesse, empathie en compassie.

2

Op zoek naar de verschillen

Het vreemde is dat we, hoewel we het ideaal van autonomie prediken, in de dagelijkse praktijk helemaal niet zo autonoom zijn. Ons leven is doorspekt met routines en gewoonten, waar we ons nauwelijks van bewust zijn en als we dat al zijn, kunnen we het slechts met grote moeite doorbreken. Pas als verslaving en ziekte opduiken worden we wakker.

In Japan is herhaling (routine) juist de basis voor meesterschap. Het disciplineren en steeds verder verbeteren van de techniek is een continu leerproces dat zich in je lichaam inslijt, zodanig dat niet je calculerende geest maar je alerte lichaam zelf gaat nadenken. Door de eindeloze oefening van het lichaam begrijp je intuïtief wat je moet doen. Dat is verhoogd bewustzijn¹, ofwel de Manier van Doen, die volgens drie stadia verloopt: leren, je losmaken van illusies, je ego loslaten. De boeddhistische verlichting in Zen balt zich samen in een al dan niet plotseling opflitsend inzicht in de ware aard der dingen, de satori-ervaring (= begrijpen) is een zien, een direct waarnemen van wat de wereld is². Zo'n diep begrip verbind je met de omgeving, waarin je opgaat en waarin het ego geen issue is en oplost in het niets. Dat is de basis voor een verlichte levenspraktijk, waarin het lijden begrepen wordt³ en het wegnemen ervan veel training vereist. Dat begint bij de ontvankelijkheid voor wat zich direct voordoet: het open veld van ervaring. Dat verlichte inzicht deelt de bodhisattva met andere, onverlichte wezens.

Kendo als ankerpunt

In de vechtsport kendo (do=weg) leer je hoe je lijf leert denken, hoe je reflexen reflectief worden. Eerst ben je volledig bewust bezig met elke beweging⁴. Pas als je lichaam zelf gaat reageren op de bewegingen van je partner ontstaat er een tussenruimte, waarin je flexibeler kunt bewegen. Je 'zit dan niet meer in je hoofd', je denkt dan niet meer, reflectie wordt reflex, je leert de bewegingen van de ander 'lezen'. Maar je ziet ook wanneer de ander inademt na inspanning en dat is het moment, de kans om toe te slaan. Er valt een gat, zijn centrum is onbeschermd.

¹ Het loslaten, zoals ook Otto Scharmer beschrijft in de staat van Presencing, de leegte, het Niets. Ook al duidt hij nu juist wel op de wil, namelijk de wil tot verandering.

² Ook hier zien we aanknopingspunten met de Theorie U van Scharmer, waarin het inzien of gewaarworden zo'n belangrijke rol speelt. Maar denk ook aan 'De moments of impact' van Ertel en Kay Solomon. Oosterling gaat in zijn boek in op de onbegrijpbare ervaring van het correct geloste schot met boogschieten. Het schot gebeurt, buiten zijn bewuste intentie om. De boogschutter begrijpt niet dat hij doel heeft getroffen. Span ik de boog of is het de boog die mij in hoogste spanning brengt, ben ik het die doel treft, of treft het doel mij? Eigenlijk ook weer een voorbeeld van in de flow zijn. Alles is in één: boog, pijl, doel en ik.

³ Door je lichaam uit te putten – het lijden toe te staan en ondergaan - ben je in staat om elke poging tot beheersing los te laten en leer je uitgerust met technieken te vertrouwen op je lichaam. Dat komt overeen met hoe Nietzsche tegen 'lijden' aankijkt, namelijk als iets dat betekenisvol en geaard moet zijn. De mens vreest volgens hem niet het lijden, maar de ellende en de zinloosheid.

⁴ Het lijkt een beetje op autorijden. Eerst denk je nog bij alles na en ben je niet in staat om alles gelijktijdig te zien en daar mee om te gaan. Maar door veelvuldige oefening automatiseer je en neemt het lichaam de denkfunctie over. Vandaar dat het Westerse filosofische referentiekader - waarin lichaam en geest tegenover elkaar worden gesteld - zoals dat door Descartes en Kant wordt belichaamd, niet juist is.

Het Westerse denken doorklieft de circulaire verbondenheid, waarna deze uiteenvalt in een reeks van dichotomieën. In het Oosterse denken is juist sprake van harmonieuze samenhang van alles wat is. Het onderscheid tussen ik, het en mijn omgeving vervaagt (zie ook noot 2). In het Westen wordt het individu aangemoedigd om desnoods met de groep te breken, in het Oosten is het individu ondergeschikt aan het groepsproces. Het kritische denken dat zoveel invloed heeft op onze leefwijze is in feite reactief en niet creatief, in de zin van deel van de oplossing durven zijn in plaats van langs de kant gaan staan (terwijl je nog wel degelijk deel van het systeem bent), slimmer willen zijn om dan via cynisme nihilistische te worden. De echte radicale zelfkritiek vraagt echter niet om een wereldverzakende houding, maar om een wereldbeamende houding, een houding van compassie; een open alerte houding die getuigt van mededogen, empathie en interesse. Je blijft op die manier deelnemen en blijft deel van de oplossing. Daarbij past het niet meer om de in snel tempo veranderende en fragmenterende wereld te duiden in termen van tegenstellingen (goed-fout, vriend-vijand).

Henk Oosterling heeft vele malen Japan bezocht en kennisgemaakt met de vechtsport kendo. Hij heeft daardoor de ziel van de Japanner leren kennen en als voormalig Nederlands kampioen-kendo probeert hij in de academische wereld, maar ook op basaal leefniveau in cultuur-educatieve projecten zijn ervaringskennis van kendo op vooral jonge mensen over te brengen. De integratie van denken en doen werkt daarbij zeer overtuigend.

Leegte

In het kendo wordt juist de circulariteit op een ander bewustzijnsniveau duidelijk. Zo begin je met de witte band en aan het einde van de weg draag je weer de witte band. Niet de lineariteit, maar de circulariteit staat voorop⁵. Daarnaast toont kendo aan dat het gaat om de perfecte, snijdende slag, die zonder terughoudendheid en met volle inzet perfect wordt uitgevoerd in elke denkbare context. Om dat te kunnen doen is – elke beweging moet met een volstrekt alert bewustzijn worden uitgevoerd – is het geen kwestie van drillen, maar van skills: tot in de perfectie leren beheersen. Het is geen kwestie van lichaam of geest, maar van energie: de agency valt samen met de dynamische vorm. Dit is de zogenaamde leegte, die is vol van energie. Leegte is dus niet te duiden in termen van het ontbreken van iets, maar juist om het volledig aanwezig-zijn in het hier-en-nu (vgl. Scharmers Presencing). Je bevindt je in een verlichte staat die is gevuld met compassie of mededogen. Leegte is het ontbreken van inhoudelijke focus, leegte is puur vorm. Perfectie hangt samen met vorm – bijvoorbeeld alles moet in vorm zijn – om te presteren en dat kan alleen door discipline te betrachten. Het vereist tegenwoordigheid van het geest aan datgene wat zich voordoet. Her zijn, nu zijn. Oftewel mindful zijn. Dat wordt aangeduid met ‘tussentijd’, ‘juiste midden’⁶. De tussenruimte tussen twee kendoka – ma – is geen leegte, maar een vervulde vorm die beiden bindt en blokkeert. Ruimte en tijd schuiven in elkaar, de ruimte kan steeds variëren, maar de tijd is irrelevant, het gaat om het juiste moment van handelen, het momentum⁷.

⁵ Dit wordt ook zichtbaar in de theorie van de Spiral Dynamics en in het denken van Ken Wilber, waarbij emergentie een kenmerkend principe is: het oude wordt opgenomen in het nieuwe en wordt als het ware verrijkt.

⁶ Maar ook in het Westerse denken komen we dit tegen, denk bijvoorbeeld aan deugdenethiek van Aristoteles die ons steeds laat zoeken naar het juiste midden of in Peter Sloterdijk's sferentrilogie, waarin hij de mens presenteert als een Zwischenwesen. Ook in de culturele antropologie wordt gesproken over ‘in between’, een essentiële tussenperiode naar de volwassenwording van jonge mannen (liminale fase). In ons Westerse denken ben je of volwassen of kind, een tussencategorie ontbreekt.

⁷ ‘Momentum’ was ook het kernwoord dat president Anwar el-Sadat van Egypte gebruikte toen hij premier Menachem Begin van Israël in 1977 als eerste Arabische leider ontmoette. Sadat bedoelde met momentum het vasthouden van de vredespirit bij de onderhandelingen

Zoals leegte in het Westen een negatieve connotatie heeft als niets, zo is in Japan leegte vervuld van energieën die zich vormen of Manieren van Doen die zich manifesteren. Japanners oefenen zich dus in Manieren van Doen. Vorm en vormelijkheid is voor hen essentieel. Daarmee toon je kwaliteit en respect: fysiek en sociaal hangen dus nauw samen. Vormverlies is voor Japanners dan ook een van de grootste angsten. Als de juiste vorm ontbreekt of niet betracht wordt dan resteert alleen nog het zwaard, niet om de ander uit te schakelen, maar om zichzelf van het leven te beroven. Dit is het ultieme antwoord op Schaamte. En dat staat tegenover het begrip Schuld in het Westen. De kern van integriteit in Japan is daarom het plegen van Harakiri (je in je eigen zwaard storten) – de hoogste uitdrukking van levenskracht -, terwijl in het Christendom zelfmoord wordt verworpen (vgl. moeilijke debat over euthanasie), maar martelaarschap hoog in aanzien staat.

De daad en het woord

De afkeer van Zen voor woorden en reflectie en het primaat van de daad – hoe explosief het geweld ook mag zijn – getuigt in Japan van spontane directheid (makato=oprechtheid, waarheid) zijn kenmerkend en staat haaks op de oprechtheid en authenticiteit als kwaliteiten van een uniek individu in het Westen. Dat betekent ook dat geweldsbeheersing een belangrijk aandachtspunt is en kendo is daar het bewijs van. Maar ook dat moraal geen specifieke waarde heeft zoals in het Westen; het gaat meer om hygiënische en esthetische waarde, die nu ervaren (hiernumaals) moet worden en niet later (hiernamaals). In Japan wordt niet gedacht in termen van identiteit, maar van metamorfosen van (geleidelijke, nauwelijks waarneembare) overgangen. Daarom zijn theoretische dichotomieën ook nietszeggend voor hen. Het verklaart ook waarom niet de inhoud, maar de vorm zo belangrijk is. Beheersing, esthetisering van de vorm zijn belangrijk. En moreel oordeel over de inhoud speelt voor hen veel minder. Het vervormen en de schone schijn benaderen de manier waarop de Japanner naar de werkelijkheid beter dan de identiteit.

Schijn en zijn

De vakmatige herhaling van het origineel toont het vakmanschap in Japan. Kunstenaarschap als individuele expressie van de kunstenaar wordt niet gewaardeerd. In tegenstelling tot het Westen. Digitalisering en technologisering leveren in het Westen een dubbel gevoel op: fijn om van gebruik te maken en te consumptiebehoefte te prikkelen, maar ook angstig omdat de techniek onze autonomie wel eens zou kunnen aantasten (vgl. Homo Deus van Harari). Japanners zien dat heel anders. Voor hen zijn mens, doel en medium één.

Zoals gezegd, kopiëren en herhaling zijn heilig en uit die herhaling komt in zekere zin iets nieuws tevoorschijn, althans iets beters of ongeëvenaards. De bron is dus niet de creatieve innerlijkheid van een artistiek individu, maar het effect van een systematische perfectionering van de Manier van Doen. De Japanner adopteert en adapteert, hij maakt van iets dat hij heeft overgenomen iets nieuws door zich dit volledig eigen te maken⁸. Bij ons is borgen van de kwaliteit niet echt nastrevenswaardig, we willen liever steeds opnieuw het wiel uitvinden. Dat is voor ons echt, terwijl gekopieerde zaken niet echt, maar schijn zijn en daarmee wordt die schijnwereld meteen langs de meetlat, het oordeel gelegd.

Het interessante is dat boeddisten, net als Plato, van mening zijn dat alles wat we zien schijn is, maar zij gaan verder. Ook de ideeën zijn schijn. Alles wat bestaat heeft bestaansrecht, maar zodra het gebonden wordt aan zorgen en verwachtingen, aan angst en hoop, aan egomane intenties en motivaties wordt het een schijnbeweging in de cirkel van geboorte en dood. Het leven is volgens de

die in het jaar daarop zouden volgen (Camp David akkoorden) en afgesloten zouden worden met een vredesakkoord in 1979. Hij wenste bij zijn eerste ontmoeting zichzelf en premier Begin de steun van God om samen met het Joodse Parlement (de Knesset) moeilijke afspraken te kunnen maken. Momentum wordt hier dus gebruikt als een kans om vanuit het Hier- en-Nu een brug te slaan tussen vijandig verleden en vreedzame toekomst die beide verder zou brengen.

⁸ Daarom is het voor mij ook zo duidelijk dat de Deming Circle (Plan-Do-Check-Act) ook zoveel aanzien heeft gekregen, juist in Japan, omdat daarin het kwaliteitverbeteringsproces centraal staat. Het steeds verder optimaliseren.

boeddhist een dans rond de leegte. Het Niets moet niet worden opgevat als ontbreken of ontkenning, maar als een onbegrensde openheid. Leegte is vorm. De leegte is ook inter of tussen, het is een complete, vervulde leegte⁹. Voor de Japanner zijn inhoud en vorm, innerlijk en uiterlijk niet gescheiden, maar twee kanten van dezelfde medaille. Ons waarheidsstreven is er op gericht om het menselijk wezen te ontdekken, de essentie, de zogenaamd diepere laag. Dat van de Japanners is gericht op de vormelijkheid, de inhoud tussen mens en medium, tussen innerlijk en uiterlijk (buiten is wat binnen uitdrukt). Schijn bestaat voor hen dus niet, en zeker niet als iets dat gedeprecieerd moet worden. De Manier van Doen gaat voor Japanners voor alles, daarmee tonen ze hun wezen.

In de dans, maar volgens mij wordt dat in de yoga ook zichtbaar, is ma (zie eerder) maatgevend. De interval tussen dingen is tegelijkertijd leegte en tussen. Vervuldheid van leegte betekent het vasthouden van een stilte om de spanning te vergroten. Leegte moet je dan zien als volledig, alerte aanwezigheid. Ma benadrukt onbeweeglijkheid en stiltes, dus datgene dat niet is. Daarop reageert het publieke en het publiek krijgt ook vaak in de performancekunst een rol in de ingelaste pauzes, ze krijgen een rol en worden beroerd. Alles is in beweging en verbonden met elkaar. In zo'n wereld staande blijven vraagt een houding van ontvankelijkheid voor het onaffe en het imperfecte. Dat is namelijk zoals het is. Ook in onze kunst groeit de sensibiliteit voor het onaffe of voor afval. Het gaat om het schone in plaats van het sublieme. Ook in het Westen wordt het schone zichtbaar in het vakmanschap. In het onaffe en imperfecte ontstijgt het alledaagse het sublieme. Het hoeft niet 'af' te zijn, want wat is af? Het besef van hier-en-nu, van tijdelijkheid is duidelijk aanwezig. Duidelijk wordt dat er sprake is van kunst en levenskunst als het formeel zo in de tijdruimte wordt afgegrensd dat er een interval (Ma) ontstaat van waaruit een andere verhouding tot de wereld mogelijk is¹⁰. De kunstenaar verhoudt zich tot anderen, is ermee verbonden vanuit een compassie met het lijden van anderen. Met het leegmaken van het ego droogt ook de bron van het lijden op, alles beweegt en is daarin verbonden met alles wat het omringt. Daarmee ontstaat een besef deel te zijn van ene groter geheel: Ego wordt Eco.

Westers denken en boeddhistisch nietsdenken kunnen elkaar vinden in het stellen van doelen door mensen, maar niet als iets groots geldend voor de hele mensheid, wereld of kosmos, maar beheerst en bescheiden, in de zin dat hij de pragmatische betrekkelijkheid, de levensechte schijn, daarvan inziet. Een affirmatief nihilisme accepteert dat er geen definitieve zin achter het lijden zit, maar neemt tegelijkertijd de taak op zich om overal waar het zich aandient te helpen om het weg te nemen. De egocentrische zinloosheid wordt door de relationele compassie gepareerd. Compassie of mededogen wordt in het boeddhisme gedefinieerd als het willen dat anderen niet lijden.

Avalokiteshvara, de Boeddha van mededogen

⁹ Hier doemt Scharmer met zijn U-theorie weer op. Hij ziet de leegte als de bron van vernieuwing en innovatie. Zo is de leegte bij Scharmer ook een overgangsfase tussen oud en nieuw. Zie ook noot 6, waarin de liminale levensfase in veel Afrikaanse culturen k,een overgangsfase is tussen kindertijd en volwassenheid.

¹⁰ In feite laten wij met de Leercirkels zien dat onafheid en imperfectie gegeven zijn met een continu leer-ontwikkelproces waarin het uiteindelijk gaat om het ontwikkelen van een hoger bewustzijn. Ongeveer vergelijkbaar met kunst spelen wij ook met afstand en tijd waardoor deelnemers op een andere manier kunnen kijken naar de werkelijkheid. Mens (kunstenaar/deelnemer), medium (verf/casus) en message (boodschap/missie) vallen samen. Het gevolg van onze werkwijze is dat het ego wegvalt en zich verbindt met z'n omgeving vanuit een compassie met die omgeving.

Identiteit als zo zijn

Nietzsche is voor Oosterling een interessante filosoof, omdat hij ervaarde dat de mens in een overgangperiode verkeert, een overgang (vanuit een nihilistisch Christendom) naar wat hij de Übermensch noemde, misbruikt door de nazi-ideologen. De mens moet zichzelf in zijn wil tot macht overstijgen, hij met zijn doel voorbijschieten. De mens moet zich dus herwaarderen omdat de levenskracht van de westerse cultuur van binnenuit verzwakt. Metafysische essenties bestaan niet meer¹¹, we zijn toe aan een herwaardering van waarden. Nietzsche ziet in het boeddhisme de enige werkelijk positivistische religie, die voorbij goed en kwaad gaat. Maar ook Hegel wordt door Oosterling uitgebreid behandeld. Bij hem is de negatie de motor van de dialectiek. De dialectische spanning tussen Zijn en Niets levert inzicht op dat alles zich beweegt van iets volledig dat fragmenteert en in deze vernietiging via een verrijkte hogere samenhang zichzelf binnen een nieuwe totaliteit terugvindt. Bij Hegel is daarbij sprake van een dialectiek die zich beweegt van an sich (het Zijn dat in zichzelf opgesloten is), via für sich, de zelfreflectie in de subject-objectrelatie (het Wezen dat via de Ander naar zichzelf kijkt) naar an und für sich, het in zichzelf gespleten Zijn begrijpt zijn wezen als relationele samenhang en situeert deze entiteit binnen een groter plan. Dat was voor Hegel het 19^e eeuwse Europa onder Napoleon. We zien dat later bij Fukuyama met de liberaal-democratische wereldorde onder leiding van de VS. Hegel heeft z'n visie op het boeddhisme voortdurend bijgesteld op grond van de nieuwe informatie die hem bereikte. Maar zijn triadisch denken met de nadruk op denken en op een hoger gelegen goddelijke substantie (in de wereldorde) is steeds gepostuleerd.

Kortom: weliswaar beweging, dialectiek en ook een besef dat niets niet langer voorgesteld wordt als het ontbreken van Zijn, maar wel op zoek naar een superieure wereldorde. Juist dit is zo wezensvreemd aan het boeddhisme. De Leegte in het boeddhisme is ontdaan van elke vorm van subjectiviteit, dus ook niet van zelfreflectie. Het Zijn wordt opgevat als een pre-reflectieve onmiddellijkheid of ongedifferentieerde substantie: het is wat het is en het is als zodanig volledig in zichzelf (an sich). De boeddhistische waarheid verwerkelijkt zich volledig in de handeling en niet in het systematische begrip, zoals in Westerse filosofie. Reflectie is als het ware overgenomen door de vorm, door de Manier van Doen, door het lichaam dat zelf denkt (vgl. het beeld van de boogschutter, waarbij de pijl en boog één zijn met het lichaam en de nadruk niet op het Ik ligt, maar op het Het). In het Oosten vinden we de ongedifferentieerde intuïtie, een intuïtie van een God in alle dingen zonder onderscheid.

Differentiedenken

Oosterling komt er voor zichzelf achter dat disciplineren de basis is voor ons zelfbewustzijn. Bleek bij Foucault dat individuen zich nagenoeg passief mentaal en fysiek disciplineren in het systeem waarin ze zich bevinden (gezin, school, werk, gevangenis, sportclub, etc.), zo disciplineert Oosterling zich door op zelfreflectieve wijze de drills te ondergaan en zelf te kiezen voor het aftrainen. Daarmee wordt zijn autonomie op een hoger niveau gewaarborgd. En zo ontwikkelt hij zich via de drills naar de skills, een pad dat hij ook bewandelt met zijn studenten in Rotterdam Vakmanstad. Door de kendostraining en door sociale disciplineren leert het lichaam te denken. Foucault is een belangrijke inspiratiebron voor Oosterling. Foucault beschrijft met zijn structuralistische analyse van de mens dat

¹¹ In de Westerse metafysica wordt altijd uitgegaan van een zichzelf genoegzaam Zijn, het Niets is daardoor in de Westerse filosofie de ontkenning van het Zijn. Volgens mij betekent dat ook dat het Niets op een gebrek of tekort wijst. Denk aan de lineaire tijd, de digitale logica, de absolute ruimte. De negatie van het Zijn, het Niets, dat dialectisch doorwerkt in het Worden – iets komt langzaam tot aanschijn of het is langzaam aan het verdwijnen – is eigenlijk geen echt thema in de Westerse filosofie, volgens Oosterling. Ook al zijn er filosofen als Heraclitus, Spinoza, Hegel en Marx die hierop een uitzondering vormden. Dit wijst er naar mijn idee op dat identiteit ook een typisch Westers begrip is dat duidt op onveranderlijkheid en het constante zoeken van mensen naar het wezen, terwijl het wezen nu juist zit in de verandering. Toegepast op het vraagstuk van migratie, vluchtelingen en integratie betekent dit dat bij veel Westerlingen de angst voor verandering zou betekenen dat de eigen identiteit verloren zou gaan. Misschien zou identiteit beter geduïd kunnen worden in termen van voortdurende aanpassing op een bepaalde manier. Ergens zijn we als Westerlingen gebiologeerd door de raadselachtige eigenheid van het Vreemde, we willen er zo dichtbij komen dat we erdoor beroerd worden, maar willen net voldoende afstand bewaren om er niet door bedreigd te worden, laat staan vernietigd. Kant noemt dat de ervaring van het sublieme (schitterend maar heel gevaarlijk).

deze op het punt staat te verdwijnen in een discours waarin de mens als een restproduct van interacties en transacties tegelijkertijd verschijnt en verdwijnt. De mens is ingeweven in allerlei structuren en is ingebed in relationele verbanden. Foucault is op zoek naar een bestaansethetica die de kritiek op de disciplinerende een positieve wending geeft, waarin het individu met anderen een mededeelbare levensstijl, ingebed in netwerken, ontwikkelt en daarmee het leven samenhang en vorm geeft. Foucault en veel Franse differentiedenkers (fragmentatie en waardenrelativisme in het post-modernisme) kunnen worden opgevat als critici van het moderne verlichtingsproject. Bij hen treedt het lichaam naar voren als veld van krachten dat vanuit zijn eigen dynamiek tegenwicht biedt aan een uitputtende conceptualisering van het menselijke zelfbewustzijn. Verder proberen zij vanuit een immanente analyse van dit lichaam licht te werpen op een nihilisme dat het leven niet ontkent, maar juist bekrachtigt. Van op autonomie gebaseerd ik-besef naar een relationeel besef. De inspiratie uit het Oosten heeft hiermee te maken: de deconstructie van het ego, omdat het egomane verlangen tot lijden leidt. In het Westen zijn we geneigd om met ons denken ergens doorheen te gaan om iet te bereiken, in het Oosten gaat het om het perfectioneren van de techniek om mee te bewegen en het moment te bepalen waarin het zwaard niet kliëft en weerstand overwint, maar waarin de situatie 'daar' is om pijnloos zonder weerstand toe te slaan.

Het begrip netwerk is niet alleen verbonden met het Franse differentiedenken, maar keert ook terug in Japan waar de filosofie van symbiose met gedeconstrueerde opposities het mogelijk maakt om eronder liggende verschillen en relaties vrij te maken. Relatie is de bron van dynamische creatie. Het beeld van de boom dat hierbij past conform de oosterse bureaucratie is dat van het rizoom, de horizontale verworteling vlak onder de oppervlakte, terwijl de westerse bureaucratie meer is te duiden als een diepgewortelde boom die via zijn stam zijn energie levert aan de bloemen die uiteindelijk vrucht dragen.

Relationaliteit

Die relationaliteit is een belangrijk aspect voor Oosterling dat hij ontleent aan Japan en waarmee het nihilisme waar Nietzsche en Foucault het over hadden geherwaardeerd kan worden. Het subject begint namelijk te beseffen dat zijn leven in laatste instantie nietszeggend, zinloos is geworden. Het 21^e eeuwse verdelingsvraagstuk draait om waarden; waarden die blijkens Piketty bijvoorbeeld opnieuw vorm moeten krijgen. Foucault probeert zelf-disciplinerende over te laten gaan in zelfzorg, die als een bestaansethica wordt uitgewerkt. Macht blijft in de zelfpraktijk altijd een dynamisch spel tussen deelnemers die elkaar de waarheid zeggen¹². Het moderne verlichtingsdiscours (woorden en daden) struikelt over zijn paradoxen en stort in, er is behoefte aan een andere discours of paradigma. De nihilistische ontredde van de laatste decennia van de 20^e eeuw wordt door de differentiedenkers omgevormd tot een affirmatief nihilisme.

Creativiteit zit niet meer in individuen, maar wordt in netwerken en platforms of intergenerationele ketens opgebouwd. Mensen vormen daarin de knooppunten. De groep wordt steeds belangrijker en daarmee zien we dus dat het individualistische rond het Ego cirkelende Ik opschuift naar een collectieve Wij-beleving. Dat betekent het einde van het identiteitsdenken. Handelen krijgt richting en betekenis niet door verticale, noch door horizontale zichtlijnen, maar door circulaire feedback loops die van alle kanten kunnen komen.

¹² Zelfstandig denken en waarheidspreken zijn niet zonder risico, voor je het weet is je kop eraf. Klokkeluiders, rekenkamers en onderzoeksclubs zijn zo wat groepen die hiermee in het bijzonder rekening moeten houden.

Wij allemaal zitten in hetzelfde schuitje: we staan nog in de rationalistische verlichtingstraditie van Kant, maar we zien dat we de nieuwe situatie van globalisering enerzijds en participatie van andere culturen anderzijds om een nieuwe discours of paradigma vraagt. Zo'n paradigma betekent ook dat het continue zelfreflectieve denken een supplement moet zien te vinden in het lichaamsdenken, dat gebaseerd is op training en disciplineren en dat zover gaat dat het lichaam zelf kritisch-reflectief wordt. Het lichaam gaat denken wanneer door systematische training van de reflex een reflectieve component wordt toegevoegd. Drills worden dan skills en een skill is een Manier van Doen. Het eigen lijden dat zich hierin toont moet je blijmoedig leren affirmeren, want daardoor worden negatieve affecten als angst ontdaan van hun egomane kern. Een onthechte betrokkenheid bij het eigen lijden vormt het uitgangspunt voor betrokken maatschappelijk handelen.

Voor Oosterling is de krijger van het kendo nodig om ons uit onze middelmatige comfortzone te halen (p. 393), namelijk om gewoontepatronen te doorbreken. Het worden bijna reflexen: als iets ons schokt, raken we in paniek en als we aangevallen worden, gaan we in de verdediging. Het doorbreken van deze patronen vereist noeste, dagelijkse arbeid. De krijger in ons moet wakker worden en dat betekent aandacht voor het hier-en-nu en dat is nu net wat in de egomanie ontbreekt. Het evenementiële moet dus aandacht krijgen. We moeten dus een sensibiliteit ontwikkelen, die deel mentaal, maar ook fysiek is en verloopt via het ademen, de geest krijgen (spiritus, spiritualiteit). Elke krijger is een gever van compassie, via empathie naar altruïsme. Daar is een tweede verlichting¹³ voor nodig. Empathie is een veeleisender oefening dan sympathie (overwinnen van verschillen) tenminste voor de luisteraar, die moet buiten zichzelf treden. Empathie is een evolutionair gevormd affect dat iedereen ervaart als basale verbondenheid. In ons dagelijkse leven wordt het op zo'n gefragmenteerde wijze ervaren en verdeeld over vele schalen en netwerken dat het niet te mobiliseren valt. Altruïsme en empathie vormen de ondergrens van het boeddhistische mededogen. Als je dat vertaalt naar de huidige realiteit van botsende culturen, dan is in een stad interculturaliteit in de zin van wisselwerking tussen culturen vruchtbaarder dan multiculturaliteit als versterking van afzonderlijke identiteiten. Het spiritueel krijgerschap vereist een strategische visie, tactische samenhang, operationele focus, reflectie (doen-denken) en meditatie (door-denken). We beginnen altijd weer vanuit het midden, of het heden (= staande in het proces, pogend het proces te overzien en alert te reageren op wat zich voordoet). In angst en hoop wordt in de tijd teruggeworpen en vooruitgeworpen. *Interesse* is de nulgraad van empathie en daarmee de opmaat tot compassie.

Als we het niets of de leegte in het netwerkbeeld willen traceren dan komen de mazen van het net daarvoor in aanmerking. Als een proportionele bewegingsruimte waarin de knopen, de feiten zijn. Kennis is groter naarmate het aantal en de sterkte van de relaties tussen de feiten toeneemt. De leegte tussen de knopen is inter, is interesse tussen mensen, waarin nieuwe inzichten en werelden kunnen worden geboren. Voor Hannah Arendt is interesse de creatieve impuls van het politieke handelen, dat altijd samengaat met vrijmoedig spreken (parrhêsia). De tweede verlichting zal iets doen met onze levensstijlen en consumptiepatronen, we zullen als individuen ons op verschillende niveaus verhouden tot elkaar en uitgaan van een circulaire gedachte en een ecosociale interesse.

¹³ Foucault toont aan hoe instrumenteel de westerse rationaliteit te werk gaat. Er is sprake van een enorme paradox: vrijheid wordt gepostuleerd, maar wat gebeurt is niet dat de autonomie bevorderd wordt, maar de volgzzaamheid. Volgzame lichamen volgend de nat van de middelen, de middelmaat. Een tweede verlichting, een verlichting van de verlichting is dus nodig en dat is pas mogelijk als subjecten zich bewust worden van e fysieke basis van hun agency: de cocon van hun comfort.